

ISSN 1300 - 1582



ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ

SAYI: 8

YIL: 1999

TANRI'YI ALGILAMAK¹

Çeviren : Dr. Ramazan ERTÜRK²

Tanrı'yı tecrübe etmenin--ya da benim tercih ettiğim söyleyiş şekliyle, O'nu *algılamanın*-- Tanrı hakkındaki inanç ve kanaatlarımız konusunda oynadığı rolün, (beş) duyu algımızın fiziksel dünya hakkındaki inanç ve kanaatlarımız konusunda oynadığı role epistemik açıdan önemli ölçüde benzediği görüşünü incelemek ve savunmak istiyorum. Şüphesiz buradaki ikinci rolün (duyu algımızın rolünün) mahiyeti tartışmalı bir konudur ve benim burada o tartışmalara girmek için hiç zamanım yok. Bununla birlikte hemen herkes tarafından kabul edilir ki duyu algısı, algılayanın yakın çevresinde gerçekleşen olaylar hakkında bilgi (ya da doğrulanmış inanç ve kanaât) edinmemizi sağlar; ve bu türden bilgi, her halükârda fiziksel dünya hakkında daha ileri düzeydeki herhangi bir bilgi için de gereklidir. İncelemeyi arzu ettiğim olanak şu: Herhangi bir kişinin 'Tanrı'yı tecrübe etmek' olarak değerlendirdiği şey, o anda o kişiye ilişkin Tanrı'nın ne yapıyor veya ne durumda olduğu konusunda o kişiye bilgi (ya da doğrulanmış inanç ve kanaât) sağlayabilir. Böylece, Tanrı'nın (o anda) hazır bulunuşunu ve faaliyetini tecrübe etme yoluyla S (herhangi bir kişi), Tanrı'nın onun varlığını sürdürüyor olduğu, o kişiyi kendi aşkıyla doldurduğu, ona güç takviyesinde bulunduğu ve ona belli bir mesajı iletiyor olduğu konularında bilgi (ya da doğrulanabilir inanç ve kanaât) edinebilir. Tanrı'nın şu anda (bu tecrübeyi edinen) kişi ile ne tür bir ilişki içinde olduğu ile ilgili inanç ve kanaâtlara *M-inanç ve kanaâtları* ('M' görünme, tezâhür etme anlamında) diyelim. Bunlar, tanrısal alan hakkındaki "algısal inanç ve kanaâtlar"dır. Her ne kadar meselenin bu yönünü inceleyip savunmaya zamanım olmayacak ise de ben şunu varsayacağım ki kişinin (Tanrı'yı) tecrübe yoluyla elde ettiği "algısal" bilgi, bizim Tanrı hakkında öğrenebileceğimiz başka her türlü şey için hayati öneme sahiptir. Bunu savunmaya zamanım olmayacak çünkü zaten M-inanç ve kanaatlarının doğru olduğu iddiasını savunmak beni oldukça meşgul edecek. Burada M-inanç ve kanaatlarının daha geniş alandaki rolleri konusunda kısaca iki noktaya sadece işaret edeceğim. *Birincisi*: Tıpkı fiziksel dünya hakkındaki bilgimizde olduğu gibi algısal bilginin önemli rolünü tanımak, onun tüm sistem içindeki yeri ve sisteme başka nelerin dahil olduğu konularındaki çeşitli görüşlerle uygunluk içindedir, onlarla çelişmez. *İkincisi*: İki bilgi alanı (fiziksel ve tanrısal alanlar) arasındaki önemli bir fark şudur: Tanrı'nın şu ya da bu kişiye ne söylediği (bildirdiği, ilham ettiği) ile ilgili algısal inanç ve kanaâtlar tanrısal (bilgi) alanında büyük rol oynarlar.

Buraya kadarki ifadelerimde algısal *bilgi* ve algısal inanç ve kanaatların *doğrulanması* (veya haklılığının gösterilmesi) olmak üzere iki alternatiften söz edegeldim. Bu makalede ben, bilginin kapsamı içinde bulunan diğer unsurları bir tarafa bırakarak *doğrulama* (veya haklılığın gösterilmesi) üzerinde yoğunlaşacağım. Benim savunacağım iddia şu şekilde de ifade edilebilir: Nasıl duyu tecrübesi (fiziksel dünya hakkındaki) algısal inanç ve kanaatların doğru ve haklı gösterilmesi konusunda bir dayanak teşkil ediyor ve kaynaklık yapıyorsa, aynı şekilde, varsayılan Tanrı'yı tecrübe etme de M-inanç ve kanaatlarının doğru ve haklı gösterilmesi konusunda bir dayanak teşkil eder ve kaynaklık yapar. Ancak, şu noktayı tekrar söyleyeyim: Bu (duyu tecrübesinin) dayanak teşkil ediş

1- William P. Alston tarafından yazılmış olup bizim burada çevirisini sunduğumuz bu makalenin orijinal ad ve kaynağı şöyledir: "Perceiving God," *Journal of Philosophy* 83 (1986): 655-665.

2- Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Felsefesi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi.

şekli oldukça tartışmalı bir konudur. Ben direkt-realist algılama görüşünün ileri sürdüğü şekli benimseyeceğim. Bu görüşe göre eğer bir şey 'köpeğimin kuyruğunu salladığı şekilde' kendisini bana görsel olarak sunuyorsa ve buna dayanarak ben de köpeğimin kuyruğunu salladığımı varsayıyorsam bu varsayımında haklı sayılırım. Yani bana öyle görüldüğü için ben köpeğimin kuyruğunu salladığımı varsayıyorum; ve bu nedenle de haklı kabul ediliyorum. Aynı şekilde, 'Tanrı'yı tecrübe etme'nin de bir şeyin kendisini birinin tecrübesine 'Tanrı'nın şu ya da bunu yaptığı' şeklinde sunması meselesi olduğunu düşünüyorum. Bu nedenle burada da (tecrübe sahibi) kişi, Tanrı'nın kendisini ona sunduğuna ya da Tanrı'nın ona yönelik olarak şu ya da bunu yaptığına inanmada haklıdır. Zira objenin onun tecrübesine sunulmuş şekli budur. (Bu makalenin amaçlarını göz önünde tutarak bu sunulmuş herhangi *duyusal* bir nitelik veya duyularla algılanabilir nesnelere yolu ile olmadığı durumlar üzerine dikkatimizi toplayıp yoğunlaşalım. Burada söz konusu olan tecrübe, duyusal olmayan bir karaktere sahip olacaktır.) Ben, 'Tanrı'yı tecrübe etme'nin aslı itibarıyla 'fiziksel nesnelere duyularla algılama' ile aynı yapıya sahip olduğunu düşündüğüm için "Tanrı'yı algılama"dan söz etmeye hakkımı olduğu kanusundayım. Her ne kadar ben meseleyi direkt-realist görüş açısından yaklaşmış ve ele alıyorum isem de burada söyleyeceklerimin çoğu, daha genel olan şu iddianın savunulması ile ilgilidir: Fiziksel çevre hakkındaki duyusal inanç ve kanaatların tecrübeyle dayanılarak yapılan ve şöyle böyle makul olan bir doğrulanmaları görüşüne göre ya da en azından şöyle böyle makul olan bir realist doğrulama anlayışına göre (ele alındığında görülür ki) M-inanç ve kanaatlarının tecrübî olarak doğrulanmaları, fiziksel çevre hakkındaki duyusal inanç ve kanaatların tecrübî olarak doğrulanmaları ile önemli ölçüde paraleldir.

Ben, bir kısım itirazlara cevap vermek suretiyle bu konuyu genişletip açıklayacağım. Böyle bir prosüdür, benim, önemli ölçüde vuku bulduğu varsayılan Tanrı'yı tecrübe etme olayı hakkında 'bu tecrübeler görüldükleri gibidirler ve bunlar yoluyla Tanrı hakkında bir şeyler öğrenilebilir' şeklinde bir kanaâta başlangıçta sahip olduğumu yansıtır.

Birinci İtiraz: Şu âna kadar her hangi bir kişinin gerçekten Tanrı'yı algıladığını varsaymamız için ne gibi bir neden var? S (her hangi bir kişi)'nin Tanrı'yı algılayabilmesi için şu iki durumun gerçek olması gerekir: 1)Tanrı vardır, 2)Tanrı, S veya onun geçirdiği tecrübe ile onun tarafından algılanabilecek bir tarzda ilgilidir. Biz, ancak bütün bunları kabul etmeyi gerektiren nedeni gördükten sonra Tanrı'yı algılama ile ilgili her hangi bir iddiayı ciddiye alabiliriz.

Cevap: Her şey, sizin 'neden' olarak neyi kabul ettiğimize bağlıdır. Galiba sizin 'neden' ile kastettiğiniz şey, Tanrı'yı algılamanın dışında başka kaynaklardan elde edilen nedenler olsa gerek; örneğin, Tanrı'nın varlığı ve mahiyeti konusunda ileri sürülen metafizik kanıtlar gibi. Fakat niçin bu tür bir sınırlamada haklı olduğunuzu düşünüyorsunuz ki? Duyu algısı konusunda meseleyi bu şekilde ele almıyoruz ama. Her ne kadar iddia edilen belli bir algılamanın gerçek olup olmadığını belirlemek için o algılamadan elde edilen sonuçları kullanmıyor isek de diğer pek çok durumlarda gözlemlenen şeyleri kullanıp onlardan yararlanmaktayız. Ve buna başka ne tür bir alternatif ileri sürülebilir ki? Gerçek bir duyu algısının şartları, fiziksel dünyadaki olaylar ve onlar arasındaki nedensellik ilişkileri ve ayrıca duyu algısı üzerine temellendirilmemiş hiç bir bilgi yolu ile bağlantı kuramadığımız konular ile ilgilidir. Aynı şekilde, eğer tanrısal gerçeklik diye bir şey varsa, gerçek anlamda onu algılamanın şartlarını araştırmanın O'nu algılamaya dayanmaksızın gerçekleştirilmesi (gerektiği)ni niçin kabul edelim ki? Siz, dışarıdan gerçekleştirilecek bir

doğrulmayı burada (tanrısal gerçekliğin algılanması konusunda) şart koşup diğer konuda (fiziksel realitenin algılanmasında) şart koşmamakla keyfi bir çifte standart uyguluyorsunuz.

İkinci İtiraz: M-inanç ve kanaatları arasında pek çok çelişkiler bulunmaktadır. Özellikle Tanrı ile bağlantı kurup O'ndan haber aldığını söyleyen bir kısım kimselerin bildirdikleri şeyler, aynı şekilde başkaları tarafından bildirilen diğer şeylerle çelişmektedir. Şu halde tüm M-inanç ve kanaatlarının doğru olduğu nasıl iddia edilebilir?

Cevap: Burada iddia edilen (edilmesi gereken) doğruluk, sadece *ilk bakışta* (öyle olmadığı kanıtlanıncaya kadar) *kabul edilen* bir doğruluktur. Bir kişi Tanrı'nın o anda orada bulunduğunu tecrübe ediyor ve bu tecrübesinin bir sonucu olarak (ona dayanarak) da buna inanıyorsa, o kişinin bu inancın yanlış olduğunu kabul etmesini gerektiren veya geçirdiği tecrübenin o şartlarda o inancın doğruluğuna yeterli derecede işaret etmediğini gerektiren nedenler olmadığı sürece o inanç doğrudur, mâkûldür. Şüphesiz bu, fiziksel çevre hakkında bireysel algı temeline dayanarak edindiğimiz algısal inanç ve kanaatlarımızın sahip olduğu statünün tam kendisidir. Bir göl görüyor gibi olup da önümde bir gölün bulunduğuna inandığımda, bu inancın yanlış olduğunu veya geçirdiğim tecrübenin bu şartlarda onun doğruluğuna yeterli derecede işaret etmediğini gerektiren yeterli bir neden bulunmadığı sürece bu inancım—geçirdiğim tecrübe nedeniyle—doğrudur (böyle inanmaya hakkım vardır).

Üçüncü İtiraz: Duyular yoluyla edindiğimiz tecrübeye çevre bize nasıl görünüyor ise bu görünüş üzerine temellendirerek fiziksel çevre hakkında inanç ve kanaatlar edinmemiz (bu inanç ve kanaat edinme faaliyet ya da pratiğine 'Sense Perception' a karşılık olarak SP deyiniz) mâkul bir şeydir; zira bu, genel olarak güvenilir kabul edilen bir inanç ve kanaat edinme tarzıdır. Bu, güvenilir bir tarzdır çünkü duyu tecrübesi, normal koşullarda, algıladığımızı söylediğimiz nesnedeki değişikliklerle eşzamanlı olan değişiklikler arzeder. Fakat varsayılan Tanrı'yı algılama olayında böyle düzenli olan eşzamanlı değişikliklerin bulunduğunu kabul etmek için hiç bir neden yoktur. Ve bu nedenledir ki 'Tanrı'yı algılama olarak kabul edilen temel(tecrübe)e dayanarak M-inanç ve kanaatlarını edinme' şeklinde tasvir edilen paralel faaliyeti (bu faaliyete de 'Religious Experience' a karşılık olarak RE deyiniz) mâkul bir faaliyet olarak değerlendirmeyi gerektiren herhangi bir neden yoktur.

Cevap: İşte diğer bir çifte standart uygulaması daha. Normal duyu tecrübesinin algılanan nesnelere eşzamanlı olarak değişiklikler arzettiğini nereden biliyoruz ki? (Şurası açıktır ki) biz bunu *a priori* olarak bilemeyiz. Aksine, bizim bu konuyla ilgili çok güçlü kanıtlarımız deneysel kanıtlardır. Yani veri toplamada duyu algısına dayanmak suretiyle SP'nin güvenilirliği konusunda kanıtlar toplayıp biriktirdik. Burada görülen devir ve teselsüle *epistemik devir ve teselsül* diyelim. Her ne zaman bir inanç ve kanaat edinme faaliyetinin güvenilirliği veya rasyonelliği konusunda ileri sürülen bir kanıtın öncülleri bu faaliyet(in kendisi) kullanılarak elde edilirse işte o zaman bahsedilen türden bir devir ve teselsül işe karışmış demektir.³ Eğer epistemik açıdan devir ve teselsülü içeren kanıtlara

3- Bu konuda benim şu makaleme bakınız: "Epistemic Circularity (Epistemik devir ve teselsül)," *Philosophy and Phenomenological Research*, XLVII, 1 (September 1986): 1-30.

izin verir (kabul eder)sek, RE' nin güvenilir olduğu da aynı şekilde desteklenip savunulabilir. İnsanların RE'den öğrendiklerini iddia ettikleri şeyler arasında, Tanrı'nın kendi varlık ve faaliyetinin zaman zaman insanlar tarafından gerçekten tecrübe edilebilmesini sağlayacağı (öğretisi) de bulunmaktadır. Böylece bir kişi, RE faaliyetinden öğrendiklerine dayanarak RE'nin güvenilir bir inanç ve kanaât edinme faaliyeti olduğunu kanıtlayabilir. Diğer taraftan, eğer epistemik açıdan devir ve teselsülü içeren kanıtlar kabul edilmeyecek ise, her iki durumda da (yani hem SP ve hem de RE'nin durumunda) güvenilirlik iddiası için önemli hiç bir temel bulunamaz.

Dördüncü İtiraz: X'i algılama ve bu algılama temeline dayanarak X hakkında güvenilir algısal inanç ve kanaâtlar edinme iddiası, *diğer hususlar arasında*, burada söz konusu olan tecrübenin en iyi şekilde X'in faaliyeti ile açıklanabileceğini varsayar. Ancak, varsayılan Tanrı'yı tecrübe etme olayını hiç Tanrı'yı hesaba katmaksızın tamamen tabiatçı bir yaklaşımla yeterli derecede açıklayabiliriz gibi görünüyor. Oysa dış dünyada bulunan ve tecrübe edilen nesnelere hesaba katmaksızın normal duyu tecrübesini yeterince açıklayamayız. Bu nedenle, bu mütalaalardan zarar gören (yani itibar kaybeden) SP değil, RE'dir.

Cevap: Tanrı'yı tecrübe etme olayının herhangi bir tabiatçı yaklaşımla açıklanmasının yeterliliğini ispat etme konusunda pek bir şey yapılabileceği (yani, çok güçlü kanıtlar ileri sürülebileceği) kanısında değilim. Ancak, şu andaki amaçlarım doğrultusunda bu itirazın nasıl bir kez daha bir çifte standart uygulamasından kaynaklandığı üzerinde durmak istiyorum. Meseleyi kanıtlanmış varsayarak kendinizi RE'yi dışlayan kanıt kaynaklarıyla sınırlandırmadığımız sürece iddianızın hiç bir güç ve kuvveti olmayacaktır. Zira biz her gerçeğin açıklanışında Tanrı'nın dahil olduğunu RE ve ondan elde edilenler üzerine kurulan sistemlerden öğreniyoruz. Fakat, tabii ki siz SP konusunda böyle bir yol izlemezsiniz. Eğer mesele duyu tecrübesinin en iyi şekilde açıklanışını belirlemek ise tabii ki siz şu âna kadar SP'den öğrendiğinizi düşündüğümüz bilgileri kullanıp onlardan yararlanacaksınız. Tekrar söylüyorum, siz, iki faaliyete keyfi olarak farklı standartlar uyguluyorsunuz.

İşte bir başka nokta daha. Varsayınız ki bir kişi söz konusu tecrübelerin tam anlamıyla psikolojik ve fizyolojik bir açıklamasını sunabilecek. Bu durum, Tanrı'nın onların sebepleri arasında yer alması ve böylece de açıklamanın ideal açıdan tam bir açıklama haline gelmesi ile pekâlâ uyum içindedir. Bütün bunlara rağmen kafatasının içinde olup bitenlerle duyu tecrübesinin yeterli bir açıklamasını yapmak da mümkün olsa gerek. Fakat bu da sebepler zincirinin geri taraflarında bir yerde dış dünyaya ait algılanan nesnelere yer almasıyla tam bir uyumluk içindedir.

Beşinci İtiraz: Siz beni *keyfi olarak* çifte standart uygulamakla suçlayıp duruyorsunuz. Fakat ben RE'nin, farklı standart uygulamasını uygun kılacak şekilde SP'den farklı olduğunu savunuyorum. SP bizim hayatımızın şümlü ve kaçınılmaz bir özelliği (ya da parçası)dir. Duyu tecrübesi, ısrarlı, her yerde her zaman hazır bulunan, canlı, ve zengin detaylara sahip olan bir tecrübedir. Biz onu uyanık kaldığımız tüm zamanlar boyunca bir bilgi kaynağı olarak kullanırız. RE ise, tersine olarak, herkesin katıldığı ortak ve evrensel bir yapıya sahip değildir. Hatta kendini ona adayınlar bile bu tecrübeyi yaşama imkânını nispeten seyrek bulurlar. Dahası, ondan öğrendiklerimiz de duyu tecrübesine

oranla az, anlaşılması güç ve belirsizdir. Bu nedenle, RE'den elde edilen herhangi bir veri veya sonuç doğal olarak daha fazla bir şüphe ile karşılanacak ve tabii ki onun gerçekliğinin kanıtlanması konusunda, SP gibi hayatımızın muntazam ve temel bir parçasını oluşturan bir tecrübeninkinden çok daha fazla şey istenecektir.

Cevap: Bu farklılıkların ne varlığını ve ne de önemini inkâr etmek istiyorum. Ben sadece onların,—iddia edildiği gibi—bu tecrübelerin epistemik yanı ile ilgili olduklarını veya bu epistemik yan üzerinde iddia edildiği şekilde bir etkilerinin olduğunu reddediyorum. Ayrıca, nüfusun sadece bir kısmına açık olan bir bilgi yolunun evrensel olan yoldan daha az güvenilir olduğunu niçin varsayalım ki? Daha az detaylı ve daha az anlaşılır veriler sunan bir inanç ve kanaât edinme kaynağının daha zengin olan bir kaynaktan (epistemik açıdan) daha şüpheli olduğunu niçin kabul edelim ki? *A priori* olarak, gerçekliğin bazı yönlerinin sadece (herkesçe yerine getirilmeyen) belli bazı şartları gerçekleştiren kişilere açık ve onlar tarafından ulaşılabilir olması, onun bazı yönlerinin eşit olarak herkese açık ve ulaşılabilir olması kadar olasıdır. Yine *a priori* olarak, gerçekliğin bazı yönlerinin sadece kısmî ve saydam olmayan bir şekilde insanlar tarafından kavranabilir olması, onun bazı yönlerinin daha saydam ve tama yakın bir şekilde kavranabilir olması kadar mümkün görünmektedir. (O halde) bu iki tür bilgi iddiasından birini diğerinden daha şüpheli görmeyi gerektiren nedir? Şu kadarını kabul ediyorum ki RE'nin (insanlar arasındaki) kısmî ve düzensiz dağılımı, açıklanması gereken bir konudur; tıpkı onun neticelerinin bilgisel açıdan yeterli olmayan bazı özelliklere sahip olmasının açıklanması gerektiği gibi. Ancak, SP'nin evrensel dağılımı ve bilgisel zenginliği de açıklanması gereken bir konudur. Bu konuların açıklanması az sonra yapılacaktır. Fakat her iki durumda da açıklamaların yapılabilmesi için bu tecrübelerin kendilerinden elde edilen veri ve sonuçlardan yararlanılacaktır. RE ile ilgili olarak; kısmî (ya da sınırlı) dağılım olayı, Tanrı'nın, kendisinden haberdar olmak için ileri sürdüğü ahlaki ve diğer "yaşam tarzı" ile ilgili koşulları pek çok kişinin yerine getirmeye hazır olmadıkları gerçeği ile açıklanabilir. RE'nin inanç ve kanaât edinme ile ilgili veri ve neticelerinin bilgisel açıdan yetersiz oluşları ise Tanrı'nın, bizim bilgi yetilerimizin sonsuz derece üstünde ve aşkın olması gerçeği ile açıklanır.

Altıncı İtiraz: Bir kişi belli bir yerde bir ladin ağacı (*spruce*) gördüğünü iddia ediyorsa bu iddianın doğruluğu test edilebilir. Diğer insanlar (bunun böyle olup-olmadığına) bir bakabilir, fotoğrafları çekilebilir, iddiayı ortaya atan kişinin içinde bulunduğu koşullar inceden inceye araştırılıp ortaya konabilir, ve buna benzer daha başka şeyler yapılabilir. Ancak, RE'de buna benzer test ve kontrol imkânları bulunmamaktadır. Şu halde, eğer bir iddianın doğru ya da yanlış olduğunu belirlemenin kişilerarası (*intersubjective*) bir yolu prensip olarak mevcut değilse, objektif bir olay ya da durumu algıladığımızı söyleyen böyle bir iddiayı nasıl ciddiye alabiliriz ki?

Cevap: Bu itirazın cevabına daha önce başka bir konu ele alınırken işaret olunmuştu. Yani (bizim iddiamızın), varsayımsal olan bu Tanrı'yı tecrübe etme olayının sadece ilk görüntüsü itibarıyla kabul edilen bir doğru ya da haklı oluşu—aksinin doğru olduğunu gösteren yeterli kanıt ya da mülâhazalar bulunmadığı takdirde tam anlamıyla gerçekleşecek bir doğru ya da haklı oluşu—gerektirdiği konusuna yapılan işaret. Bu anlayış sadece *test etme mekanizması* diyebileceğimiz bir sistemin bulunduğu—yani gerçeklerin, sözkonusu alandan bir inanç ya da kanaâtın yanlış olduğuna işaret eder tarzda olup-olmadığını belirleme yollarının bulunduğu; veya koşulların, bu inanç ya da kanaâtın

temelini oluşturan şeyin onun doğruluğuna yeterli ölçüde işaret eder tarzda olup-olmadığını belirleme yollarının bulunduğu—yer ve zamanlarda önemli bir uygulamaya sahiptir. SP böyle bir sistemi ihtiva etmektedir; peki ya RE? Burada iki alan arasında bulunan bir farkla karşılaşırız. SP temeline dayandırılarak edinilen inanç ve kanaatların oluşturulma şeklini incelediğimizde, kültürlerarası genelgeçer bir sistemin varlığına tanık oluruz. Fakat bizim Tanrı ile olan ilişkilerimiz, --her ne kadar aralarında belli bir örtüşme bulunsada—birbirinden farklı inanç ve ibadet sistemine sahip çeşitli dinî topluluklar ortaya çıkartmıştır. İşte bu farklılıklar, test etme mekanizmalarında görülen bir kısım farklılıkları da beraberinde getirmiştir. Ancak, şurası yine de doğru olan bir gerçektir ki inanç ve ibadet sisteminde önemli bir birliğin bulunduğu herhangi bir dinî topluluğu ele aldığımızda, onun, aşağı-yukarı belli olan bir test (ya da kontrol) mekanizmasına sahip olduğunu görürüz. Bu noktayı somutlaştırma amacıyla haydi Hıristiyanlığın ana hatlarını benimsemiş bir topluluğu ele alalım. (Buradan itibaren 'RE' terimini, bu toplulukta cereyan eden 'M-inanç ve kanaatlarını edinme pratiği'ni ifade etmek için kullanacağım). Bu toplulukta Tanrı'nın mahiyeti, amaçları ve insanlarla olan karşılıklı ilişkileri (onun bize görünüş tarzlarını da içerecek şekilde) konularıyla ilgili bir inanç sistemi geliştirilmiştir. Eğer bir M-inanç veya kanaatı bu sisteme ters düşer veya onunla çelişirse, bu, o inanç veya kanaatı yanlış saymak için yeterli bir nedendir. Bunun da ötesinde, ortada bir de hem yazılı hem de sözlü aktarımlarda somutlaşmış olan uzun ve zengin bir Tanrı ile karşılaşp onunla bağlantı kurma tecrübeleri tarihi var. Herhangi bir tecrübenin içinde gerçekleştiği şartlar—psikolojik ve başka türlü—ve bu tecrübeyi yaşayanın karakteri ile tecrübenin bu kişinin hayatında yaptığı etkiler göz önünde bulundurulduğunda, bu somutlaşan aktarımlar, bu tek tek tecrübelerin hangilerinin muhtemelen gerçek ve doğru sayılacakları konusunda (kriter özelliği taşıyan) bir alt yapı ve dayanak oluşturur. Böylece RE gibi toplumsal olarak kökleşmiş bir dinî inanç ve kanaat edinme pratiği, herhangi bir M-inanç ve kanaatının kabul edilebilirliğini test etmek için gerekli olan kaynakları temin eden zengin bir test ve kontrol mekanizmasına sahip olacaktır.

Belki sizin söylemek istediğiniz nokta, aktarılan herhangi bir dinî tecrübe konusunda aynı türden olan diğer iddialara dayanmayan hiç bir haricî test ve kontrol edicinin bulunmadığı hususudur. Haydi bunun böyle olduğu konusunda (bir an için) anlaşalım. Peki bunun RE için bir kötülük veya olumsuzluk belirtisi olduğunu niçin kabul edelim ki? İşte yine bir çifte standart daha. Şu nokta bilinmeli ki, RE'ye karşı bu iddialar ileri sürülmekle birlikte SP içindeki herhangi bir iddianın doğruluk ya da yanlışlığı da SP'den öğrendiklerimize dayanmaksızın test edilemiyor. Diyelim ki ben belli bir noktada bir çam ağacı gördüğümü iddia ediyorum. Bu iddianın doğruluğunu test etmek isteyen bir kişi, o noktadaki şeyin ne olduğu konusunda başkalarının duyu tecrübelerine veya bir çam ağacının o bölgede bulunma olasılığı hakkındaki genel ampirik bilgimize vb. dayanacaktır. Demek ki SP'den öğrendiğimizi düşündüğümüz şeyleri bir tarafa bırakırsak—yani onlar olmaksızın—test işlemine başlamak için elimizde hiç bir şey olmayacaktır. Benim iddiamın doğru mu yanlış mı olduğunun, kendiliğinden açık olan doğruları sezinleyerek veya tanrısal ilhamlara baş vurarak belirlenmesi mümkün görünmüyor. Fakat, eğer SP'nin kontrol mekanizması bu pratiğin bazı verilerini test etmek için yine aynı pratiğin diğer bazı verilerine dayanma gibi bir yapıyı içeriyor ve buna rağmen SP'nin bir kontrol mekanizmasına sahip olduğu kabul ediliyorsa, prosüdürü SP ile aynı yapı özelliklerine sahip olduğunu gösterdiği halde RE'nin niçin böyle bir mekanizmaya sahip olduğu kabul edilmiyor (veya sahip olmadığı ileri sürülüyor)? Siz, bir kez daha keyfi olarak (aynı yapıya sahip) farklı pratikler için oldukça farklı şartlar ileri sürüyorsunuz.

Sizin demek istediğiniz şey belki de RE'nin kontrol mekanizmasının SP'ninkinden farklı olduğudur. Özellikle şu fark açıkça görülebilmektedir: Diyelim ki ben ormanda belli bir noktada bir mantar gördüğümü söylüyorum. İmdi, yine diyelim ki iyi gözlem yapabilen bir grup insan o anda o noktayı gözlemedi ve orada bir mantarın görülmediğini söyledi. Bu durumda benim ileri sürdüğüm iddia kesin olarak geçersiz sayılır. Ama RE'nin durumunda böyle bir şey söz konusu olamaz. Tanrı var ve tecrübe edilebilecek olsa dahi, biz, Tanrı'nın varlığının gerekli özelliklere sahip olan birisi tarafından tecrübe edilebileceği—yerine getirildiklerini belirleyebileceğimiz türden—şartları belirleyip ortaya koyamayız. Bu nedenle, belli bir (Tanrı'yu tecrübe etme) iddiası, başkalarının tecrübesiyle kesin olarak geçersiz kılınmaz.

İyi söylüyorsunuz da, bu farklılığın, (söz konusu pratiğin) epistemik statüsü ile ilgisi ve onun üzerindeki etkisi nedir? Bu türden bir test edilebilirliğe sahip olmaması nedeniyle RE'nin şüpheli görülmesini niçin kabul edelim ki? Geliniz, SP'yi böyle kişilerarası bir teste tâbi tutulabilir yapan şeyin ne olduğunu inceleyelim. Açıktır ki bu, bizim, —insanoğlunun duyu algısı da dahil olmak üzere—fiziksel varlıkların davranışlarında oldukça yerleşik bir düzenliliğin varlığını keşfetmemizdir. Fiziksel nesnelere bizim algılamamıza görünüş tarzlarında sabit bir düzenlilik olduğu için biz emin olabiliyoruz ki eğer X belli bir zaman ve mekânda bulunuyor ve S de gerekli şartları yerine getiriyor ise S kesin olarak X'i algılar. Ama Tanrı'nın bizim tecrübemize görünmesi konusunda bu türden hiç bir sıkı düzenlilik keşfedilemiyor. Dikkatin dağılımı ve tecrübeyi edinenin ahlâkî ve mânevî durumlarının böyle Tanrı görünmelerini netice verdiği gibi konularda bir şeyler söyleyebiliriz; ama bunlar, ne kadar üzerinde durulursa durulsun, SP'de ulaşılan derecede bir kanun ilişkisi haline gelemeler. Peki, böyle bir fark varsa ne olmuş yani? RE'nin bu türden düzenlilikleri keşfetmemizi sağlamaması onun epistemik açıdan itibarını mı düşürür? Burada her şey, RE bizim Tanrı ile etkin bir bilgi kontağı sağlamamıza yarıyorsa bu durumda ondan ne beklemenin mâkûl olacağı konusuna bağlıdır. (Öncelikle şu soruyu cevaplamamız gerekiyor.) Eğer Tanrı gerçekten var ise, biz, Tanrı'nın kendisi ve bizim onunla olan ilişkimiz konularında RE ve diğer kaynaklardan öğrendiklerimize dayanarak (Tanrı'nın davranışları ve bizim tecrübemize görünüşü konularındaki) düzenliliklerin keşfedilebileceğini ümit edip beklemeli miyiz? Çok açıktır ki hayır. Burada bir kaç önemli nokta var; ancak en önemlisi şudur: Bize bu derece bilgisel ve pratik bir kontrolün verilmesi, Tanrı'nın bizim için hazırladığı plana aykırıdır. Bu nedenle, eğer Tanrı var ve RE'nin iddia ettiği gibi ise dahi SP'de mümkün olan kişilerarası testlerin temelini teşkil eden düzenlilikler türünden düzenlilikleri burada bulamamış olmamız gayet mâkûldür. Dolayısıyla, RE'nin epistemik statüsü, onun bu türden test edilebilirliğe sahip olmaması nedeniyle hiç azalmaz ve düşmez. Zira RE burada yine yanlış bir standart ile test edilmektedir. Fakat bu kez problem çifte standart uygulaması değil, RE'ye uygun olmayan (yanlış) bir standart ile onu teste tâbi tutmaya çalışmaktır. Burada RE başka pratiklerin olumlu özelliklerini taşımadığı gerekçesiyle epistemik açıdan aşağı derecede görülme istenmektedir. Oysa bu olumlu özelliklerin genel anlamda bir epistemik mükemmelliğin—hatta tecrübî pratiklerin bile—gerekli şartları olduğu mâkûl bir çerçevede kabul olunamaz. Böylece benim eleştirim, burada bir *epistemik şovenizmin*—yani, bize yabancı olan yaşam tarzlarını bizimkine uygun olup-olmadıkları kriterine göre yargılama işleminin, ki bu politik alanda olduğu kadar epistemik alanda da teessüf edip kınanacak bir prosödürdür—uygulanmak istendiğini gösteriyor.

tecrübeye dayanan bir dinî inanç ve kanaât edinme pratiği, SP ve diğer evrensel pratiklerle aynı statü ve özelliklere sahip görünüyor. O da kendine has bir girdi alanına, bir inanç içerikleri alanına, ve bu girdi alanının inanç içerikleri alanı üzerindeki etkilerini belirleyip gösteren fonksiyonlara sahiptir. O da belli bir toplulukta sosyal olarak yerleşip kökleşmiştir. O da başlangıç düzeyindeki inanç ve kanaâtları değiştirip doğrultacak üst düzey prosüdürlere sahiptir. O, her ne kadar bilinçli ve amaçlı olarak gerçekleştirilebilirse de genellikle önceden düşünülmezsizin pratik olarak gerçekleştirilir. SP'nin sahip olduğu tarzda bir kaçınılmazlığa sahip olmamasına rağmen uygulayıcılarının çoğuna göre o da kolay değişmez bir sağlam ve sabitliğe sahiptir.

Bu benzerlikler beni şu sonuca ulaştırmaktadır: Eğer bir inanç ve kanaât, evrensel olan temel pratiklerden birinin bir sonucu olarak ortaya çıkması nedeniyle ilk görünüşü itibarıyla doğru kabul ediliyorsa—ki bunun böyle olduğunu kabul etmemiz gerekiyor gibi görünüyor--, aynı statünün, RE'nin ürünlerine de verilmesinin gerekli olduğunu kabul etmeliyiz. Bu iddiaya karşı ileri sürülen mâkûl ve kabul edilebilir görünümlü çeşitli itirazların, bir çifte standart uygulamasından kaynaklandığını veya keyfi bir epistemik şovenizmi yansıttığını (makale boyunca) göstermeye çalıştım. Bu itirazlar, RE'yi, uygun olmayan standartlara tâbi tutma işlemini içermektedirler. Bu noktaların farkına varıp onları kabul ettiğimizde, RE'nin de epistemik açıdan bağımsız bir inanç ve kanaât edinme pratiği ve bu inanç ve kanaâtların doğruluk ve haklılık kaynağı olduğu iddiasının güçlülüğünü daha iyi görebiliriz.